

РАЦІОГУМАНІСТИЧНА ОРІЄНТАЦІЯ В АНАЛІЗІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДОБРА І ЗЛА У СОЦІАЛЬНІЙ ПОВЕДІНЦІ

У статті пропонується змістовна характеристика добра як атрибуту гармонійного розвитку індивідів і спільнот, а зла – як атрибуту перешкод такому розвиткові. Розкриваються головні напрямки нерозривної пов'язаності добра і зла. Обґрунтовується відповідна раціогуманістичній світоглядній орієнтації універсальна моральна настанова. Складниками останньої є: а) презумпція уникання зла; б) за умови врахування «а» – вимога максимізації добра.

Ключові слова: раціогуманістична орієнтація, добро, зло, взаємозв'язок добра і зла, презумпція уникання зла, вимога максимізації добра.

Фундаментальна філософська, етична і психологічна проблема взаємозв'язку добра і зла розглядається у цій статті (див. також [1]) під кутом зору раціогуманістичної світоглядної й методологічної орієнтації [2]. Ця орієнтація поєднує гуманістичні ціннісні налаштування із визнанням інтелектуальної культури (яка знайшла найповніше втілення у науках – «точних» і гуманітарних – і у філософії) одним із найважливіших здобутків людства, який має максимальною мірою використовуватися, у гармонійній взаємодії з іншими складниками культури, у пізнавальних і практичних цілях. Істотним для орієнтації, що розглядається, є спирання на гармонійний інтелект, серед істотних властивостей якого [2] нагадаю такі:

а) він не зводиться до стандартизованих (і отже, таких, що легко піддаються формалізації, технологізації, автоматизації) варіантів, відомих під назвою розсудку, а постає творчим, готовим до опрацювання суперечностей діалектичним розумом;

б) він являє собою єдність логічно опрацьовуваних складових та інтуїтивних, просякнутих емоціями.

Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства заохочує звертання до засобів і методів формалізованих дисциплін – за умови, що воно

координується зі змістовним аналізом, здійснюваним у системі людинознавчих категорій. Із цього погляду є виправданим інтерес до розробки формальних моделей етичних феноменів і, зокрема, до побудованої В.О. Лефевром [6] цікавої формальної теорії етичних систем, де виділено дві такі системи. Для першої з них «конфронтація добра і зла є добром», а «компроміс добра і зла є злом»; для другої, навпаки, «конфронтація добра і зла є злом», тоді як «компроміс добра і зла є добром» [6, с. 60]. При цьому використовувані поняття задаються не змістовно, а за допомогою їхніх формальних зв'язків. При інтерпретації теорії на емпіричному матеріалі вдаються до переліків об'єктів (зокрема, природних і соціальних явищ, предметів культу, вчинків і якостей людей), які ідентифікуються респондентами у ролі носіїв чи то добра, чи то зла.

Тим часом, абстрагування від змісту категорій добра і зла, природне в рамках формальної системи, є недоречним при її інтерпретації на матеріалі людської свідомості й поведінки. Підтверджуючи, з огляду на це, актуальність культурологічних і етнопсихологічних досліджень, спрямованих на розкриття значень добра і зла, «визначених епохою, країною й мікрокультурою» [10, с. 93], слід визнати й потребу в узагальненій змістовній характеристиці добра і зла. Не аналізуючи тут наявні у різних філософських і етичних концепціях підходи до такої характеристики, трактуватиму *добро як сутнісний атрибут природо- і культуровідповідного гармонійного розвитку індивідів і спільнот, а зло – як атрибут перешкод такому розвитку*. Це трактування підкреслює асиметрію добра й зла (всупереч, зокрема, *маніхейським* поглядам; йдеться не лише про давнє релігійне вчення, яке постулювало рівну потужність добра й зла, але й про його аж ніяк не слабкі сучасні відгомони – див. [13]) і пояснює, чому тактична перевага злих стратегій соціальної поведінки, що досягається завдяки ігноруванню ними моральних обмежень на вибір засобів досягнення цілей, не призводить до тотального панування зла (в усякому разі, у довгостроковій перспективі: «Бог правду бачить, та не скоро скаже»). Річ у тому, що вищезгаданій *тактичній перевазі зла протистоїть стратегічна перевага добра – його відповідність сутнісним закономірностям буття*. Ідея

такої відповідності є значущою для гуманістично орієнтованої психології. Так, за К. Роджерсом, «представники біологічного виду “людей” (як і представники інших видів) є сутнісно конструктивними за своєю фундаментальною природою...» [11, с. 70].

Наведена вище поняттєва характеристика добра і зла узгоджується із їхнім чуттєво-емоційним, інтуїтивним сприйняттям. Так, хоча будь-яке вбивство людини, тим паче навмисне, є зло, але воно сприймається з найгострішим болем і гнівом, коли жертвами стають діти, або, скажімо, сповнене сил і палкого кохання молоде подружжя, що ось-ось мало започаткувати нове людське життя, або митець, який володів яскравим талантом та, ймовірно, збагатив би людську культуру чудовими, неповторними творами...; кажучи узагальнено – коли нагло й безжалісно переривається гармонійне розгортання буття.

Розглядаючи з раціогуманістичних позицій світоглядні передумови теорії Лефевра, я вбачаю в них небезпеку відриву етики від інтелекту, моральних постулатів від аналізу ситуацій, у рамках яких ці постулати тільки й можуть бути реалізовані. Не є таким важливим, чи здійснюється згаданий аналіз за допомогою науково обґрунтованих методів або на основі здорового глузду й життєвої інтуїції. Головне – не нехтувати таким аналізом.

Звернімося до розказаної Лефевром притчі, що наочно ілюструє особливості розглянутих ним етичних систем. У притчі розповідається про два іграшкові замки, які – разом із їхніми паперовими мешканцями – стають жертвами нападу дракона. З першого замка виходить паперовий чоловічок. Він «сміливо йде назустріч драконові, простягаючи йому руку дружби й намагаючись розбудити в ньому людські почуття. Але дракон видихає струмисько полум'я, і чоловічок перетворюється на жменьку попелу». Із другого замка виходить інший паперовий чоловічок «з маленькою голочкою-шпагою в руці й розпочинає безнадійний бій. Дракон вивергає полум'я, і чоловічок гине». Згодом «у кожному замку канонізовано свого паперового чоловічка» [6, с. 33].

У своїй поведінці перший і другий чоловічки додержувалися стратегій, базованих відповідно на першій та другій етичних системах. «Хто з них (чоловічків. - Г.Б.) робить слушно?» – запитує Лефевр [там само] і не знаходить раціонально обґрунтованої відповіді; однак чомусь він певен у тому, що одна із використаних чоловічками стратегій має бути слушною. Я ж – при всій повазі до їхньої мужності – схильний вважати обидві стратегії хибними. Жоден з чоловічків не зробив того, з чого, ймовірно, почали б навіть діти, граючи у війну, – не спробував заздалегідь розвідати, чого слід очікувати від дракона, чи можна сподіватися на пробудження в ньому добрих почуттів.

Важко погодитись (без істотних уточнень) із тезами Лефевра, за якими (1) «немає раціональних підстав» для віддання переваги поведінковій стратегії, що узгоджується з якоюсь однією із зіставлюваних етичних систем, і (2) прийняти одночасно обидві стратегії «також неможливо» [там само]. На мій погляд, першу тезу, якщо й можна визнати слушною (коментар з цього приводу подається нижче), то лише в загальному випадку (при абстрагуванні від особливостей конкретних ситуацій); друга теза, навпаки, є слушною лише щодо конкретної ситуації.

А тепер – обіцяний коментар. Вирішуючи, котрій з етичних систем віддавати перевагу, слід, насамперед, *розрізняти два роди переваг у ситуації вибору: емоційно-ціннісні* («яка з альтернатив мені найбільше подобається?») і *діяльнісні* («відповідно до якої альтернативи мені слід діяти?»). Збіг цих переваг є психологічно комфортним й у принципі відповідає ідеї добра, бо втілює в собі гармонію. Проте забезпечувати такий збіг є не завжди розумним: адже кінцевий результат соціально значимого процесу, одним з елементів якого слугує здійснюваний даним суб'єктом вибір, залежить не тільки від нього. Це дається взнаки, наприклад, під час політичних виборів, коли виборець, голосуючи за аутсайдера, який подобається йому, або, на знак протесту, «проти всіх», сприяє (принаймні, у найближчій перспективі) успіху діяча, якого найменше бажав би бачити переможцем.

Для гуманістично орієнтованих людей характерною є емоційно-ціннісна схильність до першої з виділених Лефевром етичних систем. Для віддання їй переваги є й раціональні підстави: адже дефіцит добрих почуттів у світі підвищує ймовірність реалізації песимістичних глобальних прогнозів. Та не можна забувати й стару істину, що добрими намірами вимощений шлях до пекла. Тому *діяльнісні переваги слід узгоджувати з особливостями конкретних ситуацій*.

Коментуючи теорію Лефевра і вказуючи при цьому на бажаність поширення у світі першої етичної системи, Ю.А. Шрейдер резонно застерігав: «Зі сказаного не можна зробити однозначного висновку, що суспільство має потребу лише в представниках першої моральної системи. Реальне суспільство потребує певної пропорції тих і інших. Тих, хто підтримує моральний клімат співпраці, і тих, хто чітко реагує на небезпеку» [12, с. 209]. Йдеться про те, що соціум наближається до оптимального, у конкретній ситуації, функціонування, активізуючи тих своїх членів, чий поведінковий настановлення є найбільш доречні в цій ситуації. Але треба, мабуть, зробити наступний крок і побажати, щоб і окрема людина не дотримувалася ригідно, нехтуючи змінами умов її діяльності, однієї й тієї самої поведінкової стратегії, однієї й тієї самої етичної системи, а пристосовувала свою поведінку до особливостей ситуації.

Орієнтація на першу етичну систему, за Лефевром, що вважає компроміс добра і зла злом, стимулює послідовність в утвердженні добра й запобіганні зла. У цьому полягає притаманна даній системі перевага, яка, однак, не завжди може бути реалізована. Насамперед, тому, що ми не завжди здатні чітко співвіднести цінності з конкретною ситуацією, вказати, де в ній знаходиться вияв добро, а де зло. До того ж, логічний аналіз та інтуїція можуть по-різному відповідати на це питання. З огляду на це зовнішня непослідовність вчинків іноді виправдана. Вона, на думку Л. Колаковського, відбиває «таємне усвідомлення суперечностей, що існують у світі, і неможливості остаточних рішень» [4, с. 58]. Одночасно польський філософ вказує на ситуації, щодо яких вважає неприпустимою непослідовність у моральному ставленні: це,

наприклад, «очевидні військові агресії, геноцид, катування, знущання над беззахисними» [4, с. 59].

Кажучи про «усвідомлення суперечностей, що існують у світі», Колаковський привертає увагу до того, що труднощі у прийнятті моральних рішень зумовлені не лише нашою недостатньою здатністю до ідентифікації добра й зла, а й тим, що *добро й зло нерозривно пов'язані онтологічно* (у самому бутті). Хоч цю обставину констатують уже протягом тисячоліть, варто нагадати деякі найважливіші напрямки такої пов'язаності.

1. При зіткненні *інтересів* індивідів або спільнот те, що є добром для однієї зі сторін, виявляється злом для іншої, і це призводить до конфліктів. Безумовно, існують (і повинні якомога ширше використовуватися) можливості для запобігання, пом'якшення й розв'язання конфліктів, для переведення відносин сторін з парадигми *win/lose* (або, як ще кажуть, з режиму «гри з нульовою сумою», коли виграш одного із гравців обов'язково означає програш іншого) на парадигму *win/win*. Але ці можливості, хоча й великі, але не безмежні.

2. Одні й ті самі об'єкти й події часто-густо виступають як носії чи то добра, чи то зла залежно від того, у якій *часовій перспективі* вони розглядаються. Наприклад, тютюнокуріння надає людині задоволення, стабілізує її емоційний стан, полегшує спілкування – але дуже часто обертається згодом великим лихом.

3. Задля досягнення *благої мети* (наприклад, для порятунку людського життя) часто доводиться вдаватися до небезпечних, здатних завдати шкоди, можна сказати – до *злих засобів* (такими, зокрема, є чимало засобів хірургії та інтенсивної терапії). З аналогічними ситуаціями чи не на кожному кроці стикаємося у процесах соціальної взаємодії; тут нерідко (особливо, в умовах війни) засоби запобігання більшому злу є дуже жорстокими й, відповідно, моральні колізії – надзвичайно гострими. Як писав І.О. Ільїн, «той, хто при зустрічі з агресивним лиходійством вимагає “ідеального” за своєю досконалістю морального результату й не приймає жодного іншого, той не

розуміє основної життєвої трагедії: вона полягає в тому, що з цієї ситуації немає ідеального виходу» [3, с. 56]. У такій ситуації сильна людина «не тікає від конфлікту до уявно-добродісної пасивності» [3, с. 57]. Адже вона «змушена до несправедливості об'єктивними, даними їй умовами; і приймаючи цю несправедливість, вона повинна знайти тільки найменш несправедливий вихід і здійснити його як необхідний і обов'язковий» [3, с. 47]; «напруга духу потрібна тут не тільки для того, щоб убити лиходія, але й для того, щоб витримати свій вчинок і пронести крізь життя здійснену справу, не роняючи свого вчинку легкодушним зреченням від його необхідності, але й не ідеалізуючи його морального змісту» [3, с. 58].

Ми бачимо, наскільки важким може бути прийняття морального рішення навіть за умов, коли «лиходій» добре відомий, а той, хто протистоїть йому, – шляхетний і гуманний, тож вдається до зла лише вимушено. Однак модель, що постулює такі умови, суттєво спрощує ситуації реальних конфліктів. Але й у цих ситуаціях необхідність вдатися до меншого зла, щоб успішно протистояти більшому, раз у раз спонукує багатьох гідних людей (соціально активних, мужніх і розумних) приєднуватися до суспільної сили, що виступає носієм згаданого меншого (хоча часто зовсім не малого) зла, і тим самим ставати співучасниками злих справ. Це трагічно – тим більше, що в порівняльній оцінці обсягів зла, що надходить від ворогуючих сторін у військовому або соціально-політичному конфлікті, помиляються й досить досвідчені люди (а для багатьох ситуацій протилежні тлумачення продовжують конкурувати протягом десятиріч і століть). Але, при всьому цьому, чи за таких умов пасивність є найкращим типом поведінки, чи й тут вона буде лише «уявно-добродісною»? Універсальної відповіді на це питання, очевидно, не існує. Стосовно ж до конкретної ситуації відповідь може бути дана тільки на основі її аналізу, здійсненого чи то свідомо, чи інтуїтивно – коли людина звиряється зі своїм сумлінням і, почувши його голос, здійснює вчинок та бере на себе відповідальність за нього.

4. У прийнятій нами змістовній характеристиці добра воно пов'язується із «гармонійним розвитком індивідів і спільнот». Це спонукує звернутися до категорії *гармонії*. Гармонійною вважають таку систему, де «усі елементи, аспекти й прояви... є внутрішньо збалансованими між собою, створюючи досконалість цілісності» [7, с. 202]. Скористаємося цією характеристикою, але при цьому врахуємо дві обставини.

По-перше, взагалі кажучи, не збігаються критерії *структурної гармонійності* системи («збалансованості елементів і аспектів», за наведеним визначенням) і критерії її *гармонійного функціонування* в тому чи іншому середовищі («збалансованості проявів»). Фактично я, не вживаючи введених щойно термінів, уже казав про це (згадаймо виборця, який, виявляючи щирю підтримку найбільш привабливому для нього кандидату, може сприяти перемозі найменш привабливого). Наведу ще приклад, професійно близький психологам. За К. Леонгардом, демонстративна акцентуація характеру (якщо вона не занадто сильна) постає сприятливою передумовою для успішної професійної діяльності у сфері сервісу, де є корисним «грати ту роль, яка найбільше імпонує партнераві» [5, с. 45]. Адекватні сфери діяльності Леонгард вказує й для низки інших акцентуацій. «Акцентуація» же – це інша назва для структурної дисгармонії. І от виявляється, що при дотриманні належної міри така дисгармонія нерідко сприяє гармонійному функціонуванню.

По-друге, вищенаведена узагальнена характеристика добра пов'язує його не просто з гармонією (якою може відзначатися й неживий об'єкт), а з гармонійним розвитком живих систем. Джерелом же розвитку слугує те чи інше порушення балансу, суперечність (іншими словами, знову-таки структурна дисгармонія). І тільки коли деяку міру цієї дисгармонії перевищено (можна навіть сказати, яку міру: ту, за якої зберігається цілісність системи), – можливості її гармонійного розвитку блокуються. У цьому разі процес і результати розвитку набувають дисгармонійної, збоченої форми. Психологам такі колізії давно відомі. Згадаймо розрізнення А. Адлером *почуття меншовартості*, як цілком нормального явища (більш того – рушійної сили

розвитку дитини), і *комплексу меншовартості* (як відомо, *комплекс*, у глибинній психології, – це психічний утвір, повністю або переважно несвідомий, що порушує цілісність особистості). Згадаймо також юнгіанську тезу, за якою «єдина ефективна альтернатива чреватій бідами проекції Тіні – це усвідомлення власної Тіні, її прийняття та інтеграція в цілісній особистості» [9, с. 4].

Отже, є підстави розрізняти: а) *конструктивну дисгармонію* – таку, яка, поки не перевищує якихось меж, сприяє успішному функціонуванню системи та її гармонійному розвитку, тобто служить компонентом добра; б) *деструктивну дисгармонію*, що є виявом або передумовою зла. Звичайно, простота поняттєвого розмежування цих видів дисгармонії великою мірою є позірною: адже у реальному житті вони переплітаються. Заради прикладу вкажу хоча б (звертаючись знову до концепції К. Леонгарда) на розмитість рубежу між акцентуацією характеру і психопатією.

Спираючись на висловлене щойно у чотирьох пунктах щодо взаємозв'язку добра і зла, можемо сформулювати засадовий для раціогуманістичного світогляду принцип: *наполягаючи на утвердженні добра й запобіганні зла у світі, слід водночас брати до уваги, що нерозривна пов'язаність добра і зла обмежує всезагальність втілення цієї вимоги в життя.*

Наведений принцип може бути конкретизований за допомогою відомого логічного засобу, яким слугує категорія *презумпції*. Її суть – у прийнятті суб'єктами соціальної взаємодії якоїсь потенційно всезагальної норми, відхилення від якої при необхідності допустимі, але щоразу вимагають обґрунтування. Найвідоміший приклад презумпції, прийнятої у відкритих (і тих, що претендують на відкритість) суспільствах, – це *презумпція невинності* у кримінальному праві: людина вважається невинною, якщо й поки її не визнав винною суд у встановленому законом порядку. Положення, наявні в законодавстві багатьох держав, про надзвичайний і воєнний стан спираються на *презумпцію дотримання громадянських прав*. Їхнє певне обмеження

допускається тільки за особливих обставин (щоб уберегтися від гіршого зла), причому констатація таких обставин здійснюється знов-таки у встановленому законом порядку. Диктаторові закон про надзвичайний стан не дуже потрібний: він і без того розпоряджається правами (а то й життями) підвладних йому людей.

Гуманістичний принцип *толерантності* конкретизується через *презумпцію прийнятності* [2]. Мається на увазі, що гуманістично трактована толерантність не означає терпимості до чого завгодно; але саме недопущення тих або інших поведінкових проявів (включно з висловлюваннями) вимагає обґрунтування. Я гадаю, що категорію презумпції доречно використати і формулюючи *універсальну моральну настанову, яка б відповідала раціогуманістичній світоглядній орієнтації*. Складниками цієї настанови, на мою думку, мають бути:

1) *презумпція уникання зла*, яку можна сформулювати у такий спосіб: *суб'єкти соціальної взаємодії повинні послідовно уникати зла* (що може бути конкретизоване як реалізація першої етичної системи, за Лефевром), *якщо й поки таке уникнення не погрожує з високою ймовірністю настанням більшого зла; при цьому в будь-якому разі слід мінімізувати здійснюване зло*. Прикладами тут можуть служити методи малоінвазивної хірургії, а у військовій справі – точкові удари, що вирішують поставлене завдання при зведенні до мінімуму людських жертв (особливо, серед цивільного населення);

2) *вимога максимізації здійснюваного добра*. Слід підкреслити, що ця вимога набирає чинності за умови врахування *презумпції уникання зла*, якій, отже, надається пріоритет. До сформульованої вимоги потрібний також коментар, що стосується *критеріїв максимізації добра*. При їхньому встановленні слід, мабуть, віддавати перевагу збереженню реального, наявного добра, його захистові від природного (ентропійного) і діяльного зла перед (у принципі також необхідним) сприянням досягненню прогнозованого майбутнього добра. При зазначеному прогнозуванні вельми бажано уникати спокус утопічного мислення, з характерним для нього «гіпертрофуванням

позитивних і ігноруванням негативних наслідків» дій, що пропонуються до здійснення [8, с. 149]. Чи треба нагадувати, скільки страждань (особливо упродовж ХХ століття) завдало людству таке мислення?

А тепер звернімо увагу на те, що запропонована універсальна моральна настанова являє собою уточнення, і водночас – узагальнення на найрізноманітніші соціальні ситуації, добре відомого принципу медичної деонтології *«не нашкодь, а якщо можеш – допомож»*.

Я не виключаю, що сформульована моральна настанова і, передусім, її ключовий компонент – презумпція уникання зла – будуть сприйняті колегами скептично, насамперед з погляду доречності їх використання у практиці етичної освіти й виховання. Буде висловлено побоювання, що багато хто сприйме з цієї презумпції насамперед принципову припустимість зла замість головного – окреслення тих умов (недопущення більшого зла), лише за яких вказана припустимість є чинною. Ці побоювання матимуть певну рацію, тож заслуговуватимуть на обговорення в рамках визначення шляхів практичного використання обговорюваної моральної настанови. Але саму згадану настанову вони аж ніяк не спростовують (варто лише виявляти пильність щодо її хибного використання та зловживання нею – як і багатьма іншими розумними ідеями). А от *етичний максималізм*, що категорично відкидає компроміс між добром і злом, є *нерозумний сам по собі*, безвідносно до його використання – *оскільки він нехтує онтологічною пов'язаністю добра і зла й тому не може бути послідовно реалізований*.

Проілюструю це на прикладі досить гострої ситуації. Вчителька переконує молодших школярів: «Брехати не слід у жодному разі, ні-ко-ли! Запам'ятайте раз і назавжди». Начебто б діло каже й корисний сугестивний вплив справляє. Але як бути з тим, що при цьому вона сама, строго кажучи, бреше? Адже вона ігнорує чимало прекрасно відомих їй феноменів, що не дозволяють абсолютизувати проголошувану нею норму. Це, зокрема, надзвичайні трагічні ситуації, цілком можливі, на превеликий жаль, у тій самій школі. Наприклад, перебігаючи на інший бік вулиці, під колесами трамвая

загинув учень. Поки вирішують, як сповістити про це батьків, дзвінок матері вчительці: «Вибачте, ви раптом не знаєте, чому мій Петрусь дотепер не прийшов додому? І по мобільному чомусь не відповідає...». У даній ситуації етично найбільш адекватною буде, мабуть, відповідь, яка міститиме неправду: «На жаль, наразі не знаю, але постараюся з'ясувати й відразу ж вас повідомлю». Потребує окремого обговорення, чи можна вважати настільки ж допустимою неправду, яка знайшла вияв у проголошенні вчителькою морального принципу «Брехати не слід ніколи» – принципу привабливого й такого, що у більшості ситуацій налаштовує на гідну поведінку, але (нікуди від цього не подітися), строго кажучи, хибного. До того ж, у надзвичайній ситуації сама вчителька цей принцип порушує (і правильно робить).

Із проведеного аналізу випливає, крім іншого, що жодна з ідеологем, які змагаються одна з одною протягом століть: «мета виправдовує засоби» і «мета не виправдовує засобів» – не витримує, як загальний принцип соціальної поведінки, раціональної критики. Здійснити логічно обґрунтований вибір між наведеними формулами стосовно до конкретної ситуації в принципі є можливим на основі її системного аналізу, який би забезпечив детальну характеристику (як у ціннісному, так і у прагматичному плані) наявних у ній цілей, засобів і співвідношень між ними. Реально ж за критичних обставин доводиться покладатися на інтуїтивний квазі-еквівалент такого аналізу, тобто на людське сумління.

Література:

1. Балл Г.А. Рациогуманистическая ориентация в анализе этической и этико-психологической проблематики / Г.А. Балл // Горизонты образования. – Севастополь, 2009. – № 1. – С. 7-26.
2. Балл Г. Система принципів раціогуманізму / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2011. – № 4. – С. 16-32.
3. Ильин И.А. О сопротивлении злу силой (главы из книги) / И.А. Ильин // Журнал практикующего психолога. – 2007. Выпуск 13. – С. 9-69.

4. *Колаковский Л.* Похвальное слово непоследовательности / Л. Колаковский // Новое время. – 1992. – № 13. – С. 57-59.
5. *Леонгард К.* Акцентуированные личности / К. Леонгард. – К.: Вища школа, 1981. – 392 с.
6. *Лефевр В.А.* Алгебра совести: Пер. со 2-го англ. издания с дополнениями / В.А. Лефевр. – М.: Когито-центр, 2003. – 426 с.
7. *Можейко М.А.* Гармония / М.А. Можейко // Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – С. 201-202.
8. *Назаретян А.П.* От будущего – к прошлому (Размышление о методе) / А.П. Назаретян // Обществ. науки и современность. – 2000. – № 3. – С. 142-150.
9. *Нойманн Э.* Глубинная психология и новая этика / Э. Нойманн. – СПб.: Гуманит. агентство Академический проект, 1999. – 206 с.
10. *Пиркова О.Д.* Проблема основания типологии этического сознания / О.Д. Пиркова // Журнал практикующего психолога. – 2007. Выпуск 13. – С. 82-97.
11. *Роджерс К., Мей Р.* Діалог з проблеми зла і злої поведінки / Карл Роджерс, Ролло Мей // Гуманістична психологія: Антологія в 3-х т. / За ред. Р. Трача і Г. Балла. – Т. 2. – К.: Пульсари, 2005. – С. 69-87.
12. *Шрейдер Ю.А.* Этика: Введение в предмет / Ю.А. Шрейдер. – М.: Текст, 1998. – 272 с.
13. *Яковенко И.Г.* Эсхатологическая компонента российской ментальности (связи, обусловленности, логика актуализации) / И.Г. Яковенко // Обществ. науки и современность. – 2000. – № 3. – С. 87-95.

Георгий Балл

РАЦИОГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ОРИЕНТАЦИЯ В АНАЛИЗЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ДОБРА И ЗЛА В СОЦИАЛЬНОМ ПОВЕДЕНИИ

В статье предлагается содержательная характеристика добра как атрибута гармонического развития индивидов и общностей, а зла – как атрибута препятствий такому развитию. Раскрываются главные направления неразрывной связанности добра и зла. Обосновывается соответствующая рациогуманистической мировоззренческой ориентации универсальная моральная установка. Составляющими последней являются: а) презумпция избегания зла; б) при условии учёта «а» – требование максимизации добра.

***Ключевые слова:** рациогуманистическая ориентация, добро, зло, взаимосвязь добра и зла, презумпция избегания зла, требование максимизации добра.*

Georgiy Ball

RATIO-HUMANISTIC ORIENTATION IN THE ANALYSIS OF THE INTERCONNECTION OF GOOD AND EVIL IN SOCIAL BEHAVIOR

The author offers a substantial characteristic of good as of an attribute of harmonic development of individuals and communities, and one of evil – as of an attribute of obstacles to such development. Main aspects of good and evil inseparable interconnectedness are delivered. The universal moral rule corresponding to the ratio-humanistic world-view orientation is grounded. The components of those rule are: (a) the presumption of evil avoiding; (b) if “a” is in view – the demand of good maximization.

Key words: *ratio-humanistic orientation, good, evil, interconnection of good and evil, presumption of evil avoiding, demand of good maximization.*